

تفسیر موضوعی قرآنِ کریم

ناصر خدرو

فرزاد بالو

حبیب اللہ عباسی

انتشارات زوّر

سرشناسه	عباسی، حبیب‌الله، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور	تفسیر موضوعی قرآن کریم ناصر خسرو / نویسنده حبیب‌الله عباسی، فرزاد بالو.
مشخصات نشر	تهران: زوآر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۳۸۶ ص.
شابک	978-964-401-549-6
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا.
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	ناصر خسرو، ۳۹۴ - ۴۸۱ ق. - معلومات - قرآن.
موضوع	Naser Khosrow -- Knowledge -- Koran :
موضوع	قرآن - تأویل.
موضوع	Qur'an -- Hermeneutics :
موضوع	تفسیر اسماعیلیه.
موضوع	Qur'an -- *Ismailite hermeneutics :
موضوع	نثر فارسی - قرن ۵ ق. - جنبه‌های قرآنی - تاریخ و نقد.
موضوع	Persian prose literature -- 11th century -- Qur'anic :
موضوع	teaching -- History and criticism
موضوع	شعر فارسی - قرن ۵ ق. - جنبه‌های قرآنی - تاریخ و نقد.
موضوع	Persian poetry -- 11th century -- Qur'anic teaching -- :
موضوع	History and criticism
موضوع	کلام اسماعیلیه
موضوع	Ismaili theology*
شناسه افزوده	بالو، فرزاد، ۱۳۵۰ -
رده‌بندی کنگره	۱۳۵ / ۲۷۰ / ۴۷۶۵ PIR
رده‌بندی دیویی	۲۱ / ۸۱
شماره کتابشناسی ملی	۹۵۵۵۴

انتشارات زوآر

- تفسیر موضوعی قرآن کریم ناصر خسرو
 □ تألیف / دکتر حبیب‌الله عباسی - فرزاد بالو
 □ نوبت چاپ / اول - ۱۳۹۸
 □ حروفچینی / خانم مراغه‌ای
 □ آماده‌سازی و نظارت بر چاپ / فرناز کریمی
 □ شمارگان / ۲۲۰ نسخه
 □ چاپ / سنا
 □ شابک / ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۱-۵۴۹-۶
-
- تهران؛ خیابان انقلاب؛ خیابان دوازدهم فروردین؛ نبش شهیدنظری؛ پلاک ۲۷۸
 □ تلفن: ۰۳ ۶۶۴۶۲۵ - ۶۶۴۸۳۴۲۳ - ۶۶۴۸۳۴۲۴ - نمابر: ۶۶۴۸۳۴۲۴
 □ قیمت: ۵۵۰۰۰ تومان

فهرست

۱۵	 سرسخن
۱۹	 ۱. تأویل در منظومه نكړې سماله و ناصر خسرو
۲۱	 ۱.۱. اسماعیلیه و تأویل
۲۱	 درآمد
۲۳	 ۱.۱.۱. تأویل نزد اسماعیلیه
۲۵	 ۱.۱.۲. مبانی هستی شناختی و معرفت شناختی تأویل اسماعیلیه
۲۵	 ۱.۱.۲.۱. نگره دو قطبی به چینش نظام هستی
۲۶	 ۱.۱.۲.۲. نگره دو قطبی به قرآن
۲۷	 ۱.۱.۳. دلایل وجوب تأویل در کیش اسماعیلیه
۳۰	 ۱.۱.۴. آیات تأویلی
۳۲	 ۱.۱.۴. شایستگان تأویل
۳۴	 ۱.۱.۵. جایگاه ظاهر شریعت در عقاید اسماعیلیه
۳۷	 یادداشت‌ها:
۴۰	 ۱.۲. ناصر خسرو و تأویل
۴۰	 ۱.۲.۱. گذری و نظری به زندگی و آثار ناصر خسرو
۴۳	 ۱.۲.۱.۱. ناصر خسرو فیلسوف یا متکلم؟
۴۸	 ۱.۲.۲. تأویل در اندیشه ناصر خسرو
۵۰	 ۱.۲.۲.۱. معنا و مفهوم تأویل در اندیشه ناصر خسرو
۵۱	 ۱.۲.۲.۲. مبانی هستی شناختی و معرفت شناختی تأویل در اندیشه ناصر خسرو
۵۱	 ۱.۲.۲.۲.۱. نگرش دو قطبی به چینش نظام هستی
۵۳	 ۱.۲.۲.۲.۲. نگرش دو قطبی به قرآن و احادیث و احکام

۵۷	 ۱، ۲، ۳ آیات تأویلی
۵۸	 ۱، ۲، ۴ شایستگان تأویل
۶۴	 ۱، ۲، ۵ خلفای فاطمی؛ خداوندان تأویل
۶۸	 ۱، ۲، ۶ تأویل در آثار ناصر خسرو
۶۸	 ۱، ۲، ۶، ۱ تأویل در آثار منشور ناصر خسرو
۶۹	 ۱، ۲، ۶، ۲ تأویل در دیوان اشعار
۶۹	 ۱، ۲، ۶، ۲، ۱ تأویل آیات و احادیث
۷۰	 ۱، ۲، ۶، ۲، ۲ تأویل عرش؛ عروة الوثقی؛ سبع المثانی
۷۱	 ۱، ۲، ۶، ۲، ۳ تأویل حج
۷۳	 ۱، ۲، ۷ رویکرد تأویلی به حروف و کلمات
۷۴	 ۱، ۲، ۸ شریع، در ذیل و زبان ناصر خسرو
۸۲	 یادداشت‌ها:
	۲. تفسیر موضوعی
۸۸	 ۲، ۱ جامع الحکمتین
۹۰	 ۱. شکر و سپاس خدای
۹۱	 ۲. احسان: آموختن علم به مردم
۹۱	 ۳. باطل نبودن آفرینش
۹۲	 ۴. تعلیم معنی و فعل (مدلول) نام‌ها نه خود نام‌ها به (مع)
۹۲	 ۵. اثبات صانع
۹۶	 ۶. معنی دست خدا
۹۸	 ۷. دعوت پیامبران و دعوت بت پرستان
۹۹	 ۸. توحید بی تشبیه در تأویل کتاب خدای
۱۰۰	 ۹. امر خدا و ابداع
۱۰۱	 ۱۰. تأویل: راه راست خدای
۱۰۲	 ۱۱. خداوند خبر: رسول خدا
۱۰۲	 ۱۲. تأویل
۱۰۲	 ۱۳. حکمت مختلف بودن هیئت مردم
۱۰۳	 ۱۴. مردم و رسولان

۱۰۳.....	۱۵. تعریف انسان
۱۰۵.....	۱۶. هفت نور
۱۰۵.....	۱۷. نسبت حق و تأویل
۱۰۶.....	۱۸. پیغامبر و علم
۱۰۷.....	۱۹. نفس کلی و عقل کلی
۱۰۸.....	۲۰. فرشتگان
۱۰۸.....	۲۱. نسبت پروردگار و دران
۱۱۰.....	۲۲. یکی بکثر و وحدت باری موجود
۱۱۱.....	۲۳. وجود دنیا به عقل و وضع دین به فرمان خدا
۱۱۱.....	۲۴. سعد و نحس
۱۱۲.....	۲۵. امامان و علم حقیقت
۱۱۳.....	۲۶. امروز و دیروز و فردا
۱۱۵.....	۲۷. خواص جمادات
۱۱۶.....	۲۸. خواص حیوانات
۱۱۸.....	۲۹. خواص جواهرات
۱۱۸.....	۳۰. خلود و ابدیت
۱۱۹.....	۳۱. آفتاب و ماه عالم دین
۱۱۹.....	۳۲. مردم و پرورش
۱۲۰.....	۳۳. گفت خدا اندر ازل
۱۲۰.....	۳۴. قدیم بودن قرآن
۱۲۲.....	۳۵. پدید آمدن انواع از یک نفس
۱۲۳.....	۳۶. عقل و علم
۱۲۳.....	۳۷. آفرینش آسمان و زمین
۱۲۴.....	۳۸. خانه‌های خورشید و ماه و دیگر سیارات
۱۲۵.....	۳۹. پدر و مادر نفسانی
۱۲۷.....	۲، ۲. خوان الاخوان
۱۲۸.....	۱. ستمکار کیست؟

- ۱۲۹..... ۲. اهل ذکر
- ۱۳۰..... ۳. سخن اندر معاد
- ۱۳۰..... ۴. درجات ثواب
- ۱۳۳..... ۵. نفس مجرد و ثواب و عقاب
- ۱۳۴..... ۶. بدکردار؛ دشمن خدای
- ۱۳۷..... ۷. مزد و بزه
- ۱۳۷..... ۸. چگونگی پیدا شدن مردم
- ۱۳۸..... ۹. اخلاص
- ۱۳۸..... ۱۰. نفس و بدی
- ۱۴۰..... ۱۱. نیک و بد اعمال
- ۱۴۲..... ۱۲. نفس و دیدن طوائف
- ۱۴۴..... ۱۳. واجبی عمل نیست و نیست
- ۱۴۵..... ۱۴. خداوند قیامت و سرعت نو
- ۱۴۶..... ۱۵. عقل؛ هست نخست
- ۱۴۷..... ۱۶. نفس و توهم باری
- ۱۴۷..... ۱۷. مرکب بودن نفس به ذات خویش
- ۱۴۸..... ۱۸. نفس ناطقه و نفس حسی
- ۱۴۸..... ۱۹. قوت‌های نفسانی مردم
- ۱۴۹..... ۲۰. نفس و گناه
- ۱۵۱..... ۲۱. اثبات ثواب و عقاب
- ۱۵۱..... ۲۲. سرما و گرمای قیامت
- ۱۵۲..... ۲۳. برزخ
- ۱۵۲..... ۲۴. شمار فرشتگان
- ۱۵۳..... ۲۵. عقل را فنا نیست
- ۱۵۳..... ۲۶. ثواب و عقاب علمی است نه حسی
- ۱۵۳..... ۲۷. بدی در آفرینش
- ۱۵۴..... ۲۸. فضل اهل ثواب
- ۱۵۴..... ۲۹. نفس و عقل

۱۵۴	۳۰. معنی نام کلمه مبدع حق
۱۵۵	۳۱. توهم
۱۵۵	۳۲. جنبش عقل
۱۵۶	۳۳. خطاب نفس با عقل
۱۵۶	۳۴. نیست شدن هست
۱۵۶	۳۵. چرایی عالم محال
۱۵۷	۳۶. پاداش نیک و بدی
۱۵۸	۳۷. اثبات قمت
۱۶۰	۳۸. قرآن و خبر رسول
۱۶۳	۳۹. گزیدن خدای بنادای را پیامبری
۱۶۴	۴۰. توبه و گناه
۱۶۵	۴۱. برگرفتن شریعت به زمان - سرند قمت
۱۶۷	۲، ۳. زاد المسافرين
۱۶۸	۱. لزوم زاد و توشه جستن آدمی
۱۷۰	۲. مهجوری قرآن
۱۷۰	۳. کتابت و علم غایبان
۱۷۱	۴. حواس ظاهر
۱۷۲	۵. حواس باطن
۱۷۲	۶. ابطال قدم هیولی
۱۷۲	۷. ترکیب هیولی عالم
۱۷۳	۸. فرق میان فاعل و منفعل
۱۷۳	۹. حدت راست گفتن و دروغ گفتن
۱۷۳	۱۰. اثبات صانع
۱۷۴	۱۱. هستی صانع
۱۷۴	۱۲. انبیاء و مردم
۱۷۵	۱۳. شرکی محض
۱۷۶	۱۴. تکلیف مردم از صانع حکیم

۱۵. شرف حیوانات بر یکدیگر..... ۱۷۶
۱۶. عمل و نیازمندی..... ۱۷۷
۱۷. مردم و صانع عالم..... ۱۷۸
۱۸. مردم و جوهر صانع عالم..... ۱۷۹
۱۹. مکلف بودن مردم..... ۱۷۹
۲۰. فرق میان ازل و ازلی و ازلیت..... ۱۷۹
۲۱. عقل و ابداع..... ۱۸۰
۲۲. قول و کتابت حق..... ۱۸۰
۲۳. نوشته خدای تعالی..... ۱۸۱
۲۴. مردم و خواندن این کتاب..... ۱۸۱
۲۵. نوشته خدای افریش عالم..... ۱۸۲
۲۶. مردم و طاعت صانع..... ۱۸۲
۲۷. علم مردم..... ۱۸۳
۲۸. گفتار رسول گفتار خداست..... ۱۸۵
۲۹. بیان اینکه قول لاله الا الله از نوشته خدا ظاهر است..... ۱۸۷
۳۰. محمد رسول الله و نوشته خدای..... ۱۸۸
۳۱. تفسیر احسان..... ۱۸۸
۳۲. تفسیر ایته ذی القربی..... ۱۹۰
۳۳. تفسیر ینهی عن الفحشاء والمنکر..... ۱۹۰
۳۴. اثبات لذات..... ۱۹۱
۳۵. لذات عقلی و لذات حسی..... ۱۹۲
۳۶. آموختن مردم مر نوع خود را..... ۱۹۲
۳۷. علت غایی بودن مردم..... ۱۹۳
۳۸. زندگی ذاتی نفس و بقای او..... ۱۹۳
۳۹. رد دهریان..... ۱۹۴
۴۰. چگونگی پیوستن نفس به جسم..... ۱۹۴
۴۱. نفس و جسم..... ۱۹۵
۴۲. نفس ناطقه و بهشت..... ۱۹۵

۴۳.	نفس و اعراض	۱۹۶
۴۴.	جسم	۱۹۶
۴۵.	پیوستن نفس به جسم	۱۹۹
۴۶.	باطل بودن پیوستن دو باره جانها به جسدها	۲۰۱
۴۷.	رستگاری و گرفتاری نفوس	۲۰۱
۴۸.	بیان جهت خللها که در این عالم واقع است	۲۰۲
۴۹.	باری از عباد بریت	۲۰۳
۵۰.	نفس اثبات مبدع حق	۲۰۳
۵۱.	وجوب اعتناء آفرین بر عقلا	۲۰۴
۵۲.	لذات حسی و لذات عقلی	۲۰۴
۵۳.	نعمت آخرتی و نعمت دنیوی	۲۰۵
۵۴.	آیات قرآن و تکلیف پذیرش دین	۲۰۵
۵۵.	وجه طلب طفل مرشیر را	۲۰۶
۵۶.	تکلیف دوم به منزله تأویل	۲۰۶
۵۷.	چگونگی وحی و تفسیر آن	۲۰۷
۵۸.	مرتبه رسول در میان مراتب خلق	۲۰۷
۵۹.	رجوع به اصل مقصد	۲۰۸
۶۰.	فایده ایجاد عالم	۲۰۸
۶۱.	مردم و کاریستن دو قوت حسی و عقلی	۲۰۸
۶۲.	بیان مکر خدای تعالی	۲۱۰
۶۳.	تناسخ و طوایف مردم	۲۱۱
۶۴.	ابطال مذهب تناسخ	۲۱۱
۶۵.	بقای ثواب و عقاب	۲۱۳
۶۶.	حرکات مکانی نفس و لذات بی نهایت عقلی	۲۱۴
۶۷.	بیان موافقت نفس کلی نفس جزوی را	۲۱۴
۶۸.	ثواب طبایع و ثواب مردم	۲۱۵
۶۹.	وجوب طاعت خدا بر مردم	۲۱۵

۲۱۶.....	۷۰. نائب صانع بودن مردم در آفرینش و زمین.....
۲۱۷.....	۷۱. پادشاهی مردم بر ملک ظاهر خدا.....
۲۱۸.....	۷۲. امام.....
۲۱۹.....	۷۳. وصی.....
۲۲۰.....	۷۴. پیغمبر خدا.....
۲۲۲.....	۷۵. ناطق بودن رسول.....
۲۲۶.....	۷۶. تأویل آیه ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا.....
۲۲۸.....	۷۷. مسافر بودن مردم درین عالم.....
۲۳۰.....	۲,۴. گشایش و رهایش.....
۲۳۱.....	۱. نسبت فریدگار و آفریده.....
۲۳۲.....	۲. نفس کنی و مال عالم.....
۲۳۲.....	۳. اعتدال نبودن نفس.....
۲۳۳.....	۴. روایی یا ناروایی جوهر خواندن.....
۲۳۳.....	۵. چیستی عالم.....
۲۳۴.....	۶. تقلیدناپذیری خردمند.....
۲۳۴.....	۷. شناختن دو عالم توحید.....
۲۳۵.....	۸. قدیم و حادث بودن قرآن.....
۲۳۹.....	۹. تأویل علم خدای.....
۲۴۴.....	۱۰. تأویل بنده خواندن انسانها.....
۲۴۷.....	۱۱. تأویل عذاب و عقاب انسانها.....
۲۴۹.....	۱۲. تأویل رستگاری و ثواب مردم.....
۲۵۱.....	۱۳. تأویل صراط.....
۲۵۳.....	۱۴. تأویل محاسبه اعمال.....
۲۵۵.....	۱۵. تأویل ترازوی ایزد.....
۲۵۷.....	۲,۵. وجه دین.....
۲۵۸.....	۱. حجت خدای تعالی امام است.....
۲۶۱.....	۲. پیدا کردن خداوندان حق از جمله دعوی کنندگان.....
۲۶۷.....	۳. علم روحانی لطیف.....

۴. بهشت و در او و کلید در او..... ۲۶۸
۵. عالم کثیف..... ۲۷۰
۶. دوزخ و در او..... ۲۷۱
۷. وجوب فرستادن پیغمبران و عدد ایشان..... ۲۷۴
۸. اثبات قرآن و تأویل آن..... ۲۷۵
۹. اثبات ظاهر و باطن شریعت و کتاب او..... ۲۷۷
۱۰. تأویل کلمه خلاص: لا اله الا الله..... ۲۷۸
۱۱. تأویل سوره اخلاص..... ۲۸۵
۱۲. تأویل اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ..... ۲۸۹
۱۳. تأویل بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ..... ۲۹۰
۱۴. تأویل آبدست و آداب آن..... ۲۹۳
۱۵. تأویل بانک نماز..... ۲۹۴
۱۶. اندر تأویل پنج وقت نماز و عدد رکعات آن..... ۲۹۴
۱۷. تأویل رکوع و سجود..... ۲۹۵
۱۸. تأویل لفظ زکوة..... ۲۹۵
۱۹. تأویل زکوة زر و سیم..... ۲۹۸
۲۰. تأویل زکوة ستوران..... ۲۹۹
۲۱. تأویل صدقه گاو..... ۳۰۰
۲۲. تأویل خمس..... ۳۰۰
۲۳. تأویل زکوة فطر..... ۳۰۱
۲۴. چندی زکوة فطر..... ۳۰۲
۲۵. تأویل وجوب روزه داشتن..... ۳۰۴
۲۶. تأویل وجوب جهاد..... ۳۰۸
۲۷. تأویل وجوب اطاعت امام زمان..... ۳۱۲
۲۸. تأویل نشاییدن نماز مردان و شاییدن نماز زنان با زرینه و ابریشمینه..... ۳۱۶
۲۹. تأویل حد زدن و رجم زانی..... ۳۱۷
۳۰. تأویل رجم سحاقه و لواطه..... ۳۲۱

۳۲۳.....	۳۱. تأویل کشتن و دیت آن بر عاقل و عاقله.....
۳۲۵.....	۳۲. تأویل گناهان کبائر.....
۳۲۷.....	۳۳. تأویل گوشت حرام.....
۳۳۰.....	۳۴. تأویل دجال و فتنه آن.....
۳۳۲.....	۳۵. تأویل نکاح و سفاح.....
۳۳۳.....	۳۶. تأویل واجبات.....
۳۳۶.....	۳۷. تأویل قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.....
۳۳۹.....	۳. فهرست ها.....
۳۴۱.....	فهرست آیات.....
۳۶۹.....	فهرست احادیث و عبارات عربی.....
۳۷۲.....	فهرست اشعار.....
۳۷۸.....	نمایه.....
۳۸۳.....	مشخصات منابع و مآخذ.....

سرسخن

«وَإِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ وَبَاطِنُهُ
عَمِيقٌ لَا تَفْنَى عَجَائِبُهُ وَلَا تَنْقُضِي
عَرَائِبُهُ وَلَا تُكْشِفُ الظُّلُمَاتُ إِلَّا بِهِ»
امام علی (ع)

- ۱ -

متن قرآنی به پرسش‌هایی درباره هستی و احلاو ر سرنوشت، در فرم و شکل هنری زیبایی پاسخ می‌دهد؛ از این‌رو می‌توان آن را متن زبانی توصیف کرد؛ پس برای فهم آن در درجه نخست، ناگزیر هستیم زبانش را نیک دریابیم. و این زبان، لغات و ترکیبات صرف نیست؛ بلکه دربرگیرنده روایای خاصی از انسان و زندگی و هستی است.

این فرم هنری زیبا در نگارشی تجسم یافت که عرب را شگفت‌زد کرد، به گونه‌ای که همگی در بی‌نظیری و نامکرر بودن آن هم‌رأی شدند و نمی‌دانستند چگونه آن را با ترکیب بر معانی‌ای شناخته‌شده تعریف کنند، لذا گفتند: قرآن نگارشی است که به وصف در نمی‌آید و راز سربه‌مهری است که کشف آن ممکن نیست و همگی متفق شدند بر این‌که قرآن، نقض‌کننده هر نوع عادت نگارشی اعم از شعر، نوشته مسجع، خطابه، و نامه است و نظامی جدید است با ترکیب و ساخت تازه. این متن، نهایت نابیوسیدگی زبانی و شناختی‌ای را برای ما متبلور می‌کند که برای عرب متجلی ساخت و چنانکه این متن مقدس تصریح می‌کند، هستی به تمامی خود کتاب است و از همین‌رو خود را «کتاب» خوانده است.

دهشت و حیرت اولیه مسلمانان و به‌ویژه عرب‌ها، در برابر قرآن، زبانی بود، و از لحاظ زیبایی و هنری سخت شیفته زبان آن شدند و این زبان، کلید آماده‌ای بود که درها را برای وارد شدن به جهان متن قرآنی و ایمان به دین اسلام گشود. از این‌رو جدایی اسلام از زبان در هیچ سطحی ممکن نیست و می‌توان گفت که

مسلمانان نخستین همان‌هایی که هسته اولیه دعوت به اسلام را تشکیل دادند، در درجه نخست به قرآن به مثابه متن بیانی - بلاغی‌ای ایمان آوردند که آنان را به اطاعت خود درآورد؛ بدان ایمان آوردند نه به این دلیل که قرآن از اسرار هستی و انسان پرده برداشت یا نظام نوینی برای زندگی به آنان تقدیم کرد، بلکه از آن‌رو که آنان نگارشی را در آن ملاحظه کردند که پیش‌تر همانند آن را ندیده بودند. هستی آنان از درون با زبان دگرگون و قرآن خود همه وجود و هستی آنان شد. گویی زبان در این‌جا همان انسان است نه به مثابه ابزاری که میان او و جهان پیوند برقرار می‌کند، بلکه به مثابه ماهیتی برای او.

قرآن متنی است که معیار خود را از بیرون، از قواعد و اصول معینی، اخذ نمی‌کند؛ بلکه معیار آن در درون آن نهفته است. بنابراین تنها نامی که قرآن را با آن می‌توان خواند، الکتاب خواهد بود؛ قرآن، متنی گشاده و باز و بی‌پایان و ابدیتی انعطاف‌ناپذیر و فواتاریخی است که آن را در گذر تاریخ می‌بینیم و می‌خوانیم. افکار، اشیاء، زندگی و اخلاق، واقعیت و غیب در شکل نگارشی الکتاب ذوب می‌شود، قرآن، نوعی نگارش معنی است.

- ۲ -

نثر که از جلوه‌های بارز نوشتار نیادر، چهره بس پرکار و سخت تأثیرگذار زبان بشری است، عرصه بسیار بایسته تبلور عقلانیت انسان است. دور تا امروز بوده است. هر وقت نثر چهره غالب زبان ملتی بوده، تمدن آن ملت زایا و شکوفا شده است؛ چنانکه پس از رنسانس اروپایی و نهضت عربی و مشروطه ایرانی که عقلانیت حاکمیت یافته نثر، بدان‌ها رسیده و تا حدودی از سیطره شعر یا به تعبیری گفتاربنیادی کاسته است. البته چندان هم غریب نیست؛ چه خاستگاه نثر عقل است و خاستگاه شعر عاطفه و تخیل.

نثر عربی نیز پس از انقلاب قرآن، در شکل‌گیری و تکامل تمدن اسلامی مؤثر بوده؛ چه رسانه اصلی آن به شمار می‌رفته است. تا حدودی می‌توان با پیگیری سیر تحول نثر فارسی و عربی که از سادگی به تکلف در حرکت بوده، سیر تحول عقلانیت و به تعبیری دیگر حرکت از دموکراسی به استبداد و یا از دانایی به جهل را در تمدن و فرهنگ اسلامی نشان داد.

بی‌تردید، نثر در ادب اسلامی، هویت و موجودیت خود را مدیون قرآن کریم است و گونه شعر که دیوان عرب خوانده می‌شد، هرگز چنین مجالی بدان نمی‌داد، چنانکه در روزگار جاهلیت این موقعیت

را برای آن فراهم نساخت. از همین رو مستشرقان بزرگی چون گیپ و نالینو به طور کلی وجود نثر را در جاهلیت منکر شدند.

قرآن با گشودن افق‌های جدید بر روی نثر در ادب اسلامی، هویت مستقلی بدان بخشید و آن را از سیطره شعر یا به قولی از حالت طفیلی خارج ساخت و بدان چنان اقتداری عطا کرد که چند سده بعد، بستری برای طلوع فرهنگ زرین اسلامی و جلوه‌های مختلف آن در حوزه‌های علوم و فلسفه و ادبیات و... شد.

- ۳ -

گفتنی است به «ادب اسلامی از حیث مواد، از حیث زبان، از حیث زمان، و از حیث مکان تنوع کم‌نظیر بسیار جالبی عرض می‌دارد از حیث مواد، حتی گاه جامع اضداد به نظر می‌آید. ادبی است یک‌جا آکنده از جزم و یقین و یک‌جا آکنده از شک و حیرت. یک‌جا سرشار از زهد و پارسایی است و یک‌جا سرشار از لذت‌جویی. ده در صنعت و تکلف غرق می‌شود و گاه در سادگی و بی‌پیرایگی. از حیث زمان تمام گذشته مسلمین را پوشش می‌دهد و از حیث مکان تمام قلمرو اسلام را. از لحاظ زبان اگرچه مهم‌ترین شاهکارهای آن تعلق به عربی و فارسی دارد، در ترکی وارد و نیز آثار ارزنده‌ای به وجود آورده است. به علاوه، زبان‌های دیگر هم مثل سری، سواحلی، سومالی، البانی، ازبکی، کردی، بلوچی، پشتو، سندی، گجراتی، بنگالی، تأملی نیز تحت تأثیر اسلام آثار ادبی قابل توجه ابداع کرده‌اند. ازین میان عربی و فارسی بود که در دنیا تأثیر عظیم کرد. نقطه‌وقتی با سقوط خلافت عباسیان ادب عربی و با پایان تیموریان ادب فارسی به راه انحطاط و رکود افتاد. ربار عثمانی موجب تشویق ادب ترکی شد و دربار مغول هند سبب رواج شعر اردو.»

ادب عربی که زبان آن پشتوانه‌ای مثل قرآن داشت منبع الهامی برای ادب فارسی شد. از این رهگذر آثار ادبی و غیر ادبی‌ای به زبان فارسی خلق شده که بر تارک ادب اسلامی می‌درخشند. ناصر خسروی قبادیانی که بیشتر نزد ایرانیان به عنوان شاعری فحل شناخته شده‌است، توانسته تحت تأثیر دین اسلام و به‌ویژه قرآن کریم آثار ماندگاری خلق کند که از شاهکارهای منظومه شمس اسماعیلی به شمار آیند. اندیشه‌های فکری و شناختی موجود در آثار منشور ناصر خسرو در نوع خود چنان تازه و بدیع‌اند که با اندیشه‌های متفکران جدید غرب در حوزه زبان شناسی و هرمنوتیک پهلوی می‌زند.

در میان متفکران اسماعیلی، ناصر خسرو به جهت آنکه تمامی آثار خود را به زبان فارسی نگاشته است، جایگاه ویژه‌ای دارد. ما در اثر حاضر تلاش کرده‌ایم تا به تبیین حضور قرآن در کتب خمسه منشور: جامع الحکمتین، خوان‌الآخوان، زاد المسافرین، گشایش و رهایش و وجه دین بپردازیم که ناصر خسرو آیات

قرآن را در آن‌ها مطابق با مشرب اسماعیلی ترجمه، تفسیر و تأویل می‌کند. جایی که ناصر خسرو هر ترجمه‌های بسیار لطیفی و دقیقی به زبان فارسی از آیات قرآن ارائه داده است - که در نوع خود از حیث سبک زبانی و معادل‌گزینی جای بسی تأمل دارد - و هم از دیدگاه تفسیری تأویلی، خوانشی که از آیات قرآن به دست می‌دهد، قابل ملاحظه است. پیش از آن که به موضوع اصلی کتاب: تفسیر موضوعی قرآن کریم در آثار مشور ناصر خسرو در فصل دوم بپردازیم، در فصل اول: «تأویل در منظومه فکری اسماعیلیه ناصر خسرو» ابتدا به تفصیل از تأویل در کهکشان فکری اسماعیلیه پرداخته‌ایم و در بخش بعدی به اجمال زندگی و آثار ناصر خسرو بررسیدیم، سپس منظومه اندیشگانی این مفسر و شاعر بزرگ را واکاوی و در فصل دوم به تفسیر موضوعی قرآن کریم با توجه به ترتیب حروف الفبایی کتاب‌های مشور ناصر خسرو پرداختیم. پیش از ورود به هر کتاب و تفسیرهای موضوعی مرتبط با آن، در درآمد مختصری به معرفی آن کتاب و جایگاه آیات قرآن در آن پرداخته‌ایم تا خواننده با احراز آگاهی و شناخت کلی از هر کتاب همدلانه‌تر تفسیرهای موضوعی هر کتاب را دنبال کند. ذکر این نکته هم ضروری است که گرچه در گفتار اسماعیلی و به‌طور خاص ناصر خسرو، تفسیر جایی ندارد و غالباً از اصطلاح تأویل استفاده می‌شود، ما در انتخاب عنوان کتاب حاضر به جای تأویل موضوعی، از تفسیر موضوعی - که جابجاده‌تر و در مطالعات قرآنی پذیرفته‌تر به نظر می‌رسد - استفاده کرده‌ایم.

شایان ذکر است ابتدا بر آن بودیم تا سسرها و تأویل‌های مختلف آیات را از متون مشور پنجگانه ناصر خسرو، ذیل هر آیه و براساس ترتیب مساحت شریف گردآوریم؛ لیک به دلایلی چند از این مهم چشم پوشیدیم، از جمله برای پرهیز از تکرار مطالب و نیز امکان فهم متفاوت مخاطبان؛ تا از این رهگذر بتوانند متن را از آن خویش سازند. البته با تهیه نمایی منبج از آیات در پایان کتاب این امکان را برای خوانندگان فرهیخته میسر ساختیم تا تفسیرهای مختلف از یک آیه را در متون مختلف در اختیار داشته باشند و بتوانند تفسیرها و تأویلات متفاوت را با هم مقایسه کنند. در پایان از خدای مَنان که توفیق انجام این مهم را در این زمانه غدار آسوده و مصائب و تنگناها به ما عطا کرد سپاس‌گزاریم. همچنین از سرکار خانم راحله مراغه برای صفحه‌آرایی هنرمندانه و دوست نیک‌اندیش و مشفق جناب آقای علی زواری نیز از جان و دل ممنونیم که اسباب چاپ و نشر کتاب را فراهم آوردند.

وَاللَّهُ مِّن وَرَاءِ الْقَصْرِ

مؤلفان

پاییز ۱۳۹۶